

Tuula Hökkä

”O Jumalan Karitza”: 1800-luvun pietistisestä arkkivirrestä

Virsirunoudessa tärkeän historiallisen kerrostuman muodostavat hengelliset arkkivirret, jotka sellaisinaan ja itsenäisinä eivät enää elä uskonnollisessa kulttuurissa, mutta vaikuttavat virsien ja hengellisten laulujen kokoelmiin sulautuneina. Arkkiveisuvarannon paikan nykyvirsien hedelmittäjänä ja lisääjänä ovat ottaneet tunnettujen tekijöiden kirjoittamat hengelliset runot.

Suomalaiset arkkiveisut olivat muutaman laulun tai virren¹ lehdykkeinä painettuja taiteltuja vihkosia, lähinnä pappissäädyn 1600-luvun ensi puoliskolla aloittamaa kansalle suuntaamaa ja aikaa myöten yhä enemmän kansan runoilijoiden tuottamaa ja kirjoittamaa kirjallisuutta. Arkkiveisutekstit säilyivät painotuotteina ja elivät muistinvaraisina sävelminä. Näitä halpoja lehtisiä myytiin kaikkialla, minne väkeä kokoontui: markkinoilla, kinkereillä, käräjillä, kirkonmäellä. Kirjansitojat, kiertävät kauppiaat, torimyyjät ja myöhemmin myös kirjoittajat itse myivät veisuja ja saattoivat esitellä niitä myös laulaen (vrt. saksan kielessä *Bänkelsang* ja *Bänkelsänger*). Verrattuna Keski-Eurooppaan, josta arkkirunouden esikuvat saatiin², laji säilytti meillä vallitsevasti uskonnollisen luonteensa aina 1830-luvulle saakka (Niinimäki 2007, 57, 79). Hengellisiä arkkivirsisiä syntyi etenkin kansanherätysliikkeiden piirissä, jolloin ne kuvastavat osaltaan kansanhiljaisen uskoa ja käsitystä virrestä ja virsilaulusta.

Tässä artikkelissa käsiteltävä arkkivirsi ”O Jumalan Karitza” (1834) mainitaan Matthias Akianderin historiateoksessa *Historiska Upplysningar om Religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider* (1857–1863) Margareta Högmanin (1786–1849) kirjoittamaksi (Akiander 1863, 10). Margareta Högman oli 1800-luvulla Mikkelin ja Itä-Hämeen tienoolla vaikuttaneen herätysliikkeen, ns. *ystäväliikkeen* johtaja 1810-luvulta kuolemaansa saakka. Virsi löytyy Suomen Kansalliskirjaston arkkiveisujen luettelosta (Hultin 1929) Porvoossa painetun ja Porvoon tuomiokapitulilta 1834 painoluvan saaneen arkkijulkaisun *Kaxi Uutta Hengellistä Wirttä* ”Toisena Wirtenä”.³ Arkkijulkaisusta ei löydy mainintaa tekijästä, mikä on lajille tyyppillistä, mutta ei myöskään sävelmä- tai virsiviitettä, mikä olisi tavallisempaa.⁴ Kokonaan eri yhteydessä annettu tekijätieto on harvinainen ja ansaitsee huomion.

Arkkiveisujemme tutkimusperinne on ollut niukkaa. Maallinen arkkirunous on kiinnostanut kirjallisuudentutkijoita harvakseltaan, ensimmäisenä Eino Salokasta, joka on tutkinut Ruotsin vallan aikaisen arkkirunouden sisältöjä (Salokas 1923). Sääty-yh-

teiskunta on taustoittanut Vihtori Laurilan suomalaisten itseoppineiden kansanrunoilijoiden tarkastelua (Laurila 1956), ja sääty-yhteiskunnan murtuminen Liisi Huhtalan tulkintaa 1800-luvun jälkipuolen arkiveisukirjallisuudesta ilmiönä ja arkiveisujen aiheista (Huhtala 1880, 1996). Musiikkitieteellinen ja etnomusikologinen arkiveisujen tutkimus, kuten veisujen sävelmät ja niiden suhde kansanlauluun ja kirkkovirteen, on nykyisin vahva tutkimusalue (Anneli Asplund 1994, 2006, Heikki Laitinen 2003, Pirjo-Liisa Niinimäki 2007). Myös kiinnostus varhaiseen hengelliseen arkkirunouteen, kuten harvojen ja aiemmin tuntemattomien naisvirsirunoilijoiden painettuun ja painamattomaan tuotantoon, on virinnyt.⁵

Virren tai hengellisen arkkivirren kohteekseen ottanut huomaa pian tulleen monen tieteen risteyspaikkaan ja oudoille välialueille, kirjallisuuden ja kirkkohistorian, teologian, hymnologian ja kansanmusiikin, kirjoittamisen ja kirjakielen historian. Uteliaisuus ja omien rajojen kokeilu eivät ole oman tutkimusmatkani motiiveista vähäisimpiä. ”O Jumalan Karitza” -arkkivirren empiirisen tekijyyden kysymys on askel haastavampaan tehtävään, virren ”pietistisen tekijyyden” pohdintaan. Tavoitan virsitekstin ja siitä heijastuvien tekstiyhteyksien kautta sitä ajattelua, joka ystäväliikkeen jättämässä vähäisissä tekstijäljissä voisi vaikuttaa, sekä pohdin virren luonnetta ja esittämisen mahdollisuuksia virsilajin ja liikkeen yhteyttä vasten. Millaiseen sisältö-, muoto- ja laulupe-rinteeseen virsi paikantuu? Miten sen ”virrellinen” tyypillisuus ja erityisyys risteävät?

Veisuun ja kirjan ystävät, sielun ja mielen hoitajat

Margareta Högmanin *ystäväliike* oli sisäistä elämää ja elämän pyhitystä viljelevää kristillisyttä, joka sai myös sielunhoidollisia, sosiaalisia ja kulttuurisia toimintamuotoja. Sen käytäntöön kuuluivat säännölliset rukoushetket, elämäntapojen kohtuus ja raittius, ahdistuneiden ja sairaiden auttaminen. Virsillä, lauluilla ja rukouksilla oli kokoontumisissa ja hartaushetkissä keskeinen sija. Juhlapyhien kokouksiin, joihin väki jo pitkien matkojen takia saattoi asettua vuorokausiksi, kuului hengellisten kirjojen ja postillan lukemista sekä hiljaisia keskusteluita ja rakentavia puheita. Keskipäivän ”kirkkoajan” kokouksissa laulettiin virsikirjasta. Ilta- ja aamurukoushetkissä repertuaari oli laajempi: virsiä, *Siiönin virsiä*, *Halullisten sieluin hengellisiä lauluja* ja ”muitakin keveämpinuottisia arkkivirsii”. (Akiander 1863, 27–30.)

Akiander näkee ystäväliikkeen erityisen hengen ja toiminnan eetoksen perustuvan siihen, että liikkeessä luotettiin ”Sanaan” ja sen itse lukemiseen. Historioitsija toteaa: ”/- / useimmat tähän joukkoon kuuluvista osaavat kirjoittaa, niin miehistä kuin vaimoista, samate kuin lukevat puhtaasti. Heräjämisenä perästä on ensimmäinen ahkeroinen *opetella*, jos ken ei ennestään osaa.” (Akiander 1863, 26.) Tällä oli monia seurauksia: kirjoittaen pidettiin yhteyttä ystäviin, hoidettiin sieluja, kuvattiin tapah- tumia, rakennettiin omaa ja liikkeen identiteettiä, myös suhteessa ajan suurin herä-

tysliikkeisiin, rukoilevaisuuteen ja herännäisyyteen. Henrik Renqvistin (1789–1866), rukoilevaisuuden johtajan, kustantajan ja kirjailijan, kanssa ystäväliike teki yhteistyötä kirjallisuuden levityksessä. Salomon Häkkäsen (1784–1868), Margareta Högmanin työtoverin, kirjeissä Renqvistille on ystäväliikkeen opillistenkin ajatusten hahmottelua. Suhde Paavo Ruotsalaiseen (1777–1852) oli jännitteinen ja johti liikkeiden vetäytymiseen toisistaan, vaikka kohtaamiseen hakeuduttiin useamman kerran.⁶

Pietismi salli naisten esiintymisen, muutoinkin kuin hurmoksissa, ja vahvisti naisten uskonnollisen työn merkitystä olennaisesti siitä, miten se näkyi tuon ajan kirkossa. Hurmoksellisuutta ei ystäväliikkeeseen kuvauksissa liitetä, vaan korostetaan sen maltillista ja tasapainoista luonnetta (ks. esim. SKHS 623:1; Akiander 1863, 6, 9). Herätysliikkeet nostivat esiin protestanttisuudessa vaimentunutta sielunhoidon tarvetta ja käytäntöä. Herännäisoikeudenkäyntien pöytäkirjojen lausunnoista käy ilmi, että ystävien hoitoon on aktiivisesti lähetetty myös psyykkisesti sairastuneita (HTT 12.1.1844, § 6; ks. Hökkä 2006, 37–38). Liikkeessä voi sanoa harjoitetun kristillistä lähimmäispalvelua aikana, jolloin protestanttinen diakoniatyö oli ulkomaillakin vasta kehkeytymässä.⁷ Salomon Häkkänen muistelee vuonna 1862, miten Margareta Högmanin tultua matkoiltaan kotiin, hänen kotinsa alkoi kohta pian näyttää kuin ”hengellisillä sairaila ja heikkomielisillä” täytetyltä ”Lazaretilta”, mutta hänen hyvässä hoidossaan, ”puheens kautta” ja uskollisilla esirukouksillaan useimmat tulivat autetuiksi. (SKHS 623:1.)

Akianderin kirjoittaessa historiateostaan ystäväliikkeessä toimineita oli elossa, ja heitä haastateltiin ja heiltä saatiin kirjallista aineistoa. Tieto arkkipirrestä on voinut välittyä Akianderin lähdehenkilön Antti Mannisen haastattelemien Salomon Häkkäsen tai Paaval Närväisen kautta, tai jopa Mannisen Maria-vaimolta, joka eli lapsuutensa Margareta Högmanin lähipiirissä – ”välittömän hengellisen kasvatuksen alaisena” (SKHS 623:1). Hänen vanhempansa Antti Väisänen ja Vappu Pöyry asuivat samaa Kolun torppaa Högmanin kanssa vuodesta 1836 lähtien ja auttoivat tätä hengellisessä työssä. Antti Mannisella on osuutta myös siihen, että ystäväliikkeen myöhempään vaiheeseen kuuluneen virsien tekijän Vappu Hoppmanin lauluja on julkaistu arkkipiveisuina 1863. Mannisen tuki asialle käy ilmi hänen kirjeistään hirsensalmelaiselle kaimalleen, talolliselle Antti Manniselle, joka oli liikkeen jatkajia (SKHS 623:2).⁸ Ystäväliikkeen aineiston ja kuvauksien kerääminen ja historioiminen on paljolti liikkeen lähipiiriä tavalla tai toisella sivuavan toisen polven työtä.

Arkkipirvi ”O Jumalan Karitza” on julkaistu Henrik Renqvistin kustantamana, ja Renqvistiä on ehdotettu myös virren kirjoittajaksi. (Perälä 2005, 115–116; Laine 2005, 193.) Sille, että virsi olisi Renqvistin kirjoittama, en ole saanut vahvistusta. Sille, että se olisi Högmanin, en ole kohdannut muuta faktaperustetta kuin Antti Manninen ystäväliikettä käsittelevän käsikirjoituksen (1862), johon on liitetty – sananmukaisesti ommeltu kiinni – ajan tummaksi patinoima arkkipirvisilehti siihen käsikirjoitettui-

kirjoittajamainintoineen ”Margaretha Högmännin tekemä” (COLL. 6.5.). Tässä ”varmuudessa” olen kirjoittanut arkkivirrestä Margaretan ja ystäväliikkeen virtenä.

Miten veisata arkkivirttä?

Arkkijulkaisun ”Ensimmäinen Wirsi”, ”Murheliset Sionis, Mesekisä muukalaiset”, on virsimuodoltaan aivan toisenlainen kuin ”Toinen Wirsi” ”O Jumalan Kariza”. Se on metriikaltaan ja soinnuttelultaan virsilajin tyyppilliseen tapaan säännöllinen ja pitkä-säkeistöinen. Virsi on elänyt kansan keskuudessa erilaisina sävelmäversioina ja otettu 1899 Länsi-Suomen rukoilevaisten *Halullisten sieluin hengellisiin lauluihin* (nro 86).⁹ ”O Jumalan Karitza” -virttä ei virsi- ja laulukirjoista edelleenkään löydy. Ehkä se kertoo jotain virsien erosta suhteessa virsilajiin.

”O Jumalan Karitza” -virressä tavallisesta virsikaavasta poikkeavaa on yksisäkeisel-tä näyttävä asettelu, lähes riimittömältä ja vapaamittaiselta vaikuttava nouseva rytmi. Muoto tuo ensi näkemältä mieleen pikemmin *Raamatun* jakeet tai liturgisen vuoro-laulutekstin.

1. v. O Jumalan Karitza Sinä olet wisist' wiatoin.
2. Kuitenkin rakkaudesta Annoit Sinus kuolemahan.
3. Meidän tähtem waiwaisten Jotk' kuoleman all' olimme.
4. Kuolemall' saatit meit' wapaxi Ja Isäs edes hurskaxi.
5. Täys hinda on Suld' maxettu Syndeimme edest annettu.
6. Siis annan Sull sydämen Kokonans mun JEsuxen.
7. Mutt' Sä rakas Ylkäni Ota mun köyhä sydämen.
8. Kiitost' Sinull' andamaan, Kunniata kandamaan.
9. Kuuliaisus myös uus Ei kelpa siis Sulle muu.
10. Kuin ett' käskys pidetän Ja Äändäs tarkast seuratan.
11. Siihen Sä mielistyt wasta, Kuin me Sinua rakastam.
12. Ja töilläm sen osotam, Ett' uskomme on eläwä.
13. Sinun kauttas JEsu Christ' Taidam juuri totisest.
14. Isälles aina kelwata Ja wakaisesti waelda.
15. Nähdä wiel Isän sydäntä Sun pyhän haawas sisältä.
16. Myös Pyhän Hengen hallitus Tulepi tarpellisex mull'.
17. Joka mielen wahwistaa ymmärryksen uudistaa.
18. Oikein Sun tahtos tietämään Ja wahwast' päälles uskomaan.
19. Sull' rakas Isä kiitoxen Mä annan kaikest sydäme.
20. Kaikista hywin tekiöist, Kuin minull täällä lienee.
21. Ei ole niis Sun wertaistas Kuin taiwas' ja maas' asuwat.
22. Sill' Sinä kaikki' hallitset Ja wäkewästi wallitset.
23. Sun suuren Nimes kunniaxi Ja ijäisexi muistoxi.

Tarkemmin katsoen virsi koostuu lyhyistä kaksisäkeisistä säkeistöistä, joista kukin sopii arkkilehdelle painettuna miltei yhdelle riville ja päättyy aina pisteeseen, vaikka ajatus jatkuisikin. Virsi tuntuu kuin itse patoavan soinnuttelevan ja riimittelevän kulun hetkittäisiä mahdollisuuksiaan.

Akianderin mukaan Margareta Högmanin virressä ei ole ”paljo runomittaa, eikä runohenkeä, mutta näyttää vain evangeliumillisen opin puhtauden” (Akiander 1863, 10). Arkkivirsi, joka ei virtenä tunnu kummoiselta, nostetaan kuitenkin arkkikirjallisuuden yleisestä nimettömyydestä tekijänimiseen historiaan. Virttä, joka jo virsityypinä on aika outo, painetaan yhä uudelleen vuosikymmenien kuluessa. Lukuisista painatuksista päätellen virren olettaisi tunnetuksi. Ilmari Krohnin kokoamassa *Suomen kansan sävelmiä I* -teoksessa (1898) sitä ei mainita. Virrellä tuntuu olevan aika ristiriitainen ja anomaalinen aura.

1800-luvun puolivälissä keskusteltiin siitä, miten suomalaista runoutta pitäisi kehittää. Sen enempiä riimillinen kansanlaulu kuin arkkiveisutkaan eivät malliksi sopineet.¹⁰ Myös virsiperinteessä oli kehityshankkeita menossa. Jaakko Finnon ja Maskun Hemmingin varhaisen virsikäännöstyön mukana virsiin oli kulkeutunut hyvin omaperäisesti ja vapaasti tulkittua jambimittaa ja veisuutapaa, jonka virsikirjan uudistajat kokivat hankalaksi. Kansan ihmiset, virsikirjan veisaajat, ne kyllä lauloivat omalla hartaalla tavallaan. (Laitinen 2003, 209, 211.) Virsien suomalaisen kieliasun tavumäärien ja sävelmien epäyhtenäisyys ja veisuutapojen moninaisuus oli kirkon taholta tunnistettu kirkkoveisuussa hankalaksi jo pitkään (Pajamo&Tuppurainen 2004, 73, 131, 147–148).

Vuoden 1701 nk. vanhasta virsikirjasta minun oli vaikea löytää virttä, joka rakenteellisesti olisi yhtä pelkistetty kuin tämä virsi. Lähinnä sitä on ”Katekismus virsiksi tehty” -osaston uskontunnustusvirsiin kuuluva pitkä virsi nro 6. Säkeistöt ovat samaan tapaan lyhyitä ja vaikutelma proosamainen: ”O Jumal! sinua me kiitämme, Sinua HERra! me tunnustamme 2. Sinua ijankaikkista Isää! Kunnioitta kaikki Mailma.” (VVK 1804.)¹¹

Heikki Laitisen tutkimukset *Suomen kansan sävelmien* hengellisten laulujen ja virsien arkistonuotinnosten säkeistömetriikasta (2003) ja häneltä saamani kommentit ”Toisesta Wirrestä” (2006) tukevat virren poikkeavuutta. Laitisen kohteena on ollut laulettu runon metriikka. Kaksisäkeinen säkeistörakenne on melko harvinainen hänen aineistossaan, ja silloinkin se on valtaosaltaan trokeeta tai daktyyliä, ei jambia, kuten tässä virressä. Arkkivirsi on jambinen, vaikka sen 46 säettä ovat 6–9-tavuisia, enemmistö eli 28 säettä on 8-tavuisia ja 15 säettä on 7-tavuisia. 7-tavuiset, jollainen on ensimmäinen säe, eivät kuitenkaan horjuta runomittaa, sillä on monia tapoja laulaa 7-tavuisen säen 8-tavuisella sävelmäsäkeellä. Asiantunteva arkinlaulaja näkee yleissilmäyksellä, mikä on laulun runomitta. Laitinen antaa kolme tapaa laulaa ensimmäinen säe:

/O Ju-/ malan/ Karit-/ za
 O/ Juma-/ lan Ka-/ rit-/ za
 O/ Ju-/ malan/ Karit-/ za.

Vain kaksi virttä on Laitisen tutkimassa aineistossa metriikaltaan täsmälleen tämän virren lyhyen säkeistörakenteen mukaisia. Toinen on vanhan virsikirjan nro 7 ”O Jumal! sinua kiitäm”, jonka sävelmä on kokoelmassa *Suomen kansan sävelmiä I* nro 152a, ja toinen virsi on *Halullisten sieluin hengellisten laulujen* nro 57 ”Ah! Jesu Kriste, Herrani”, jonka sävelmä on kokoelmassa *Suomen kansan sävelmiä I* nro 60e. (Laitinen 2006.)¹² ”Ah! Jesu Kriste, Herrani” -laulu on tullut *Halullisten sieluin hengellisten laulujen* -kokoelmaan vasta 1855, mutta on tunnettu jo paljon aikaisemmin.¹³

Runokielessä kehitelty invariantti mitan syvärakenne (ks. Leino 1982, 16-17) tukee myös laulurunouden tarkastelua. Metrinen pohjakaava, abstrakti malli, toteutuu laulesityksessä erilaisina rytmisinä ratkaisuinä. (Niinimäki 2007, 38, 41-42.) Anneli Asplund¹⁴ jatkaa sävelmän 152 pohjalta todeten, että sen toinen toisinto (a) on Länsi-Suomen rukoilevaisten ydinalueelta ja toinen toisinto (b) Inkerin ns. hyppääjien alueelta. Kummankin herätysliikkeen piirissä on laulettu samantyyppisiä, melodialtaan kaksisäkeisiä virsiä, jotka muistuttavat käsillä olevaa virttä. Hyppääjien – nimitys viittaa liikehdintään, tanssinomaiseen hurmospiirteeseen – veisuuperinne on ollut kiintoisasti vaihteleva, siinä on käytetty ns. ”lyhyissä nuoteissa” nopeaa tempoä, uusia sanoituksia, vuorolaulua ja kertaamista (Asplund 2006, 230–231).

Ilmari Krohn on jakanut *Suomen kansan sävelmiä I* -teoksen johdatusluvussa suullisesta kansanperinteestä talletetun hengellisten sävelmien aineistonsa kolmeen ryhmään: koraalitoisintoihin, maallisten sävelmien toisintoihin ja itsenäisiin hengellisiin sävelmiin, joista viimeiset jakautuvat lajeihin sen mukaan, kuinka monisäkeinen niiden perusmuoto on. Kaksisäkeiset perusmuodot liittyvät lähinnä työlauluihin, kertomärunojen esittämiseen ja jumalanpalveluksessa rukousten, psalmien ja muiden vuorolauseiden ”messuamiseen”. (Krohn 1898, V–VI.) Mainitut sävelmät 152ab on luettu itsenäisiin hengellisiin sävelmiin. Mitä selonteko kertoo kansanmusiikin tutkijalle, en tiedä, mutta itseäni siinä kiehtoo ajatus, että kaksisäkeinen hengellinen kansanlaulu kantaisi itsessään jonkinlaista lajityyppillistä palveluluonteen piirrettä, jolla jäljitellä kirkollisia menoja. Hengelliseen kansanlauluun ja herätysliikkeiden veisuuperinteisiin arkitotallenteineen syvemmälle eteneminen kaikkien edellisten viitteiden pohjalta haastaa välttämättä virren tulevaa tutkimusta.

Tässä yhteydessä mahdollisuuteni pohtia virren luonnetta rajautuvat lähinnä esiin tulleisiin virsiviitteisiin ja virrestä luettaviin muihin tekstisuhteisiin. Missä määrin faktuaalisten tekstien kautta voi tulkita virren performatiivisuutta? Vanhan virsikirjan mainitut uskontunnustusvirret nro 7 ja nro 6 ovat sisällöltään saman virren versioita. Niiden taustalla on ikivanha 300-luvulta juontava hymni *Te Deum laudamus*. Agricola, joka yleensä suomensi hymnit suorasanaisesti, käänsi *Rucouskiriaansa* (1544) virren sen latinalaista proosatyylä seuraten (Kolehmainen 2007, 69), päinvastoin kuin Martti Luther, joka saksansi sen runomuotoiseksi. Riimitellyn säkeistolaulun Jaakko Finno

omaksui virsikirjaansa ”kristillistenä” laulutapana (Finno 1583/1988, 15). Virren nro 7 hän on suomentanut ja riimitellyt Lutherin saksannosta mallina käyttäen. Virsi on ollut Suomessa laajalti käytössä jo 1570-luvulla (Tuppurainen 2001, 324).¹⁵ Vuoden 1702 nuottisävelmistössä *Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja* virret nro 6 ja 7 on kirjoitettu auki koko pituudessaan alusta loppuun ilman tahtiviivoja, mikä ehkä viittaa gregoriaanisen psalmilaulun taustaan. Niiden laulaminen olisi siten ollut melodiselta kuvioltaan vaihtelevaista, ei säännönmukaisesti toistavaa.

Jos verrataan vanhan virsikirjan virsisävelmistön *Yxi Tarpelinen Nuotti-Kirja* tapaa nuotittaa virsi nro 7 siihen sävelmään, joka on pari sataa vuotta myöhemmin merkitty muistiin Tl Lapin pitäjässä viitteenään virsi nro 7, sävelmä on kulkenut aikamoisen muuttumisten matkan, jos on lainkaan sama. Vuoden 1702 virsisävelmistö ei välttämättä noudata 1800-luvun alun kansanveisuun todellista ja monimuotoista käytäntöä. Nuottikirjan sävelmät saattoivat jäädä vain kirjan lehdille, eikä myöhemmin vanhan virsikirjan sävelminä tunnettuja melodioita löydy vuoden 1702 koraalikirjassa (Tuppurainen 2001, 10). Nuottikirja ei kerro sitäkään, miten sen omat aikalaiset veisasivat virsisävelmiä. Vanhan virsikirjan (1701) tekstikirjalla sen sijaan on ollut tärkeä merkitys säkeistöllisen virsilauluperinteen muotouttajana. Virsitekstit pysyivät suhteellisen muuttumattomina, mutta yhteisen veisuuskäytännön puuttuessa sävelmät saivat omia paikallisia erityispiirteitään, ja niin kehittyi variaatioista rikas ja ajan mukana elävä muistinvarainen veisuuperinne, joka on sävelmiensä osalta verrattavissa suullisesti levinneeseen kansanlauluun (Asplund 2006, 211–214). Pirjo Niinimäki toteaa, että arkiveisujen sävelminä virsimelodiat olivat muuntelun ja vapaan rytminkäsittelyn mahdollistavaa yksilöllistä veisuuta enemmän kuin yhteisöllistä kirkkoveisuuta. Yhtä ainoa oikeaa sävelmämuotoa suullisena perinteenä leviävälle arkiveisulle ei ollut. (Niinimäki 2007, 33–34.)

”O Jumalan Karitza” -virttä on mahdollisesti laulettu näillä mainituilla sävelmillä (*Suomen kansan sävelmiä I*, nro 60e ja 152a) tai niiden tapaan improvisoiden. Olen halunnut silti jättää kysymyksen virren esittämisen tavasta auki muunkinlaisille esittämisen mahdollisuuksille virren rakenteellisen poikkeavuuden, tunnustuksellisen sisälön ja ystävälliikkeen kerrottujen hartauskäytäntöjen tähden. Nämä seikat ovat johtaneet kysymään myös virren tehtävää hartauden harjoituksessa. Tässä virressä tuntuvat vaikuttavan monet liturgiset sävyt ja asennoitumiset: rukous, uskontunnustus, kiitos, ylistys, kunnia. Miltä virsi kuulostaisi resitoiden tai ääneen lausuen tai vuorolauluna? Veisaamisen käsite ei ole aivan sama kristillisissä eri perinteissä.

”O Jumalan Karitza” -arkkivirren uskonkäsityksestä

”O Jumalan Karitza” -virsi ei ole tunteen juhlaa, vaikka sydän on sen toistuvimpia sanoja. Se on aika tiukka ja abstrahoiva kristinuskon opillisten ydinkohtien kiteytys.

Kristinuskon kolme uskonkappaletta, Jumalan, Kristuksen ja Pyhän hengen merkitys ja yhteisyys ihmisen pelastumisen kannalta on virren sisällöllinen kehys, johon kaikki asettuu. Siitä seuraa uskon ja ymmärryksen kehä, joka rakentuu kohta kohdalta rakkauden varaan. Jumala on rakkauden Jumala ja toimii aina ensin.

Virsi esittää kristinopin totuusjärjestelmän siten, että siinä heijastuvat kerrostuen evankeliumiviitteet, etenkin viitteet Johannekseen. Margareta Högmanin uskonkäsitteyksessä, opetuksessa ja työssä oli kaiken peruste kristillinen rakkaus, ”evankeliumilinen rakkaus” (ks. Akiander 1863, 6). Ei ole silloin yllätys, että hänelle oli läheinen Johannes, jota on sanottu myös rakkauden apostoliksi ja sydämen teologiksi ja joka on myös kristillisen mystiikan perinteen suosima apostoli. Johanneksen nimiin asetettu Johanneksen ensimmäinen kirje on täynnä hellittelypuhutteluja: ”rakkahimmat”, ”lapsukaiseni”. Rakkauden asiaa Högman muistutti *Ensimmäisen Johanneksen kirjeen* sanoin: ”Jumala on rakkaus 1. Joh. 4:8”. ”Hän rakasti meitä, koska [kun] me vielä olimme hänen vihollisensa, sentähden tulee meidän häntä rakastaa.” (Akiander 1863, 6; vrt. 1. Joh. 4:19.) Johannes toteaa, että Jumalan rakastaminen on hänen käskyjensä pitämistä, eivätkä ne ole raskaita pitää (1. Joh. 5:3), ja että täydellinen rakkaus karkottaa pelon (1. Joh. 4:18). Tällainen rakkauden tila on kristityn elämän tavoite ja ihanne. Pelkoa ei rakkaudessa ole. Thomas Wilcox, englantilainen puritaanisaarnaaja 1600-luvulta, jonka *Hunajan pisarat* -kirjasta ystäväliikkeessä muun muassa luettiin, vertaa tätä tilaa, jossa sielu on sydämellisesti kiintynyt Kristukseen, Johanneksen lepäämiseen Jeesuksen rintaa vasten: ”Se on evankeliumin armojärjestyksen tila, jossa meidän tulisi rukoilla, kuunnella sanaa ja suorittaa kaikki velvollisuutemme.” (Wilcox 1980, 55–56.) Kaikki työ on tehtävä tarkasti ja vakavasti sydämen asiana, mutta siitä ei pidä etsiä lohdutusta, eikä oman armotilan ja pyhityksen katseluun saa pysähtyä, vaan on katsottava Kristukseen ja jatkettava työtä. (Wilcox 1980, 21, 28, 46, 54, 57.)

Edelleen Johanneksen kirjeen ajatus, että ei pidä rakastaa sanoin ja puheessa, vaan teoin ja totuudessa (1. Joh. 3:18; Biblia 1821: ”Lapsukaiseni, älkämme rakastako sanalla eli kielellä, vaan työllä ja totudella”), antaa valaisua siihen tekojen ja pyhityksen kysymykseen, jonka tulkinta oli tärkeä ydinkysymys ystäväliikkeessä ja herätti aikalaisyytöksiä omavanhurskaudesta. Virressä todetaan: ”Siihen Sä mielistyt wasta, Kuin me Sinua rakastam. // Ja töillä sen osotam, Ett uskomme on elävä.”

Vanhassa kirkkoraamatussa, jota käytettiin läpi 1800-luvun, on jokaisella kirjalla omat perusteelliset opastavat esipuheensa. Johanneksen ensimmäisen kirjeen esipuhe avaa kristityn tekojen, ”töitten” kysymystä seuraavasti:

Ja niin tämä Epistola sotii molempita wasta, sekä niitä jotka tahtowat ilman töitä uskosa olla: ja myös niitä wasta, jotka töillänsä tahtowat hurskaxi tulla, ja pitä meitä oikialla, keskimmäisellä tiellä. Että me uskon kautta hurskaxi, ja synnistä wapaxi jouduisimma, ja sitte koska me hurskat olemma, pitä meidän hywiä töitä ja rakkautta, Jumalan tähden ahkeroitzeman wapaasta mielestä

ilman maxon toiwota. (Biblia 1821, 314–315.)

Tässä annetaan varsin selkeä vastaus kysymykseen tekojen asemasta pyhityselämässä: Uskon kautta tulemme hurskaiksi ja hurskaina ahkeruimme hyvissä teoissa ja rakkautessa. Ajatus on samansuuntainen ystäväliikkeen käsitysten kanssa. Salomon Häkkänen vakuuttaa, että he ystäväliikkeessä haluavat pitää sen uskon puolta, ”joka vaikuttaa rakkauden kautta työtä tekemään” (Akiander 1863, 43.) Kun rakastamme toisiamme, Jumala pysyy meissä, ja hänen rakkautensa on saavuttanut meissä päämääränsä (1. Joh. 4:12).

Arkkivirsi sisältää myös eräitä kirkollisen liturgian toistuvia ajatuksia ja lauselmia. Jo aloituspuhuttelu vie muistamaan ehtoollismessua, jossa lauletaan harras kolmiosainen hiljainen rukousvirsi *Agnus Dei*: ”O Jumalan Karitza! joka poisotat mailman synnit, armahda meidän päällem /- -/.” (VKK 1804, 205.) Virsi on vanha hymni keskiajalta. Jotkut osat siitä ovat peräisin nk. Hilariuksen kiitosvirrestä (Laudamus) 300-luvulta. Reformaatioissa hymni säilyi ehtoollisen asettamisen yhteydessä. Se voitiin laulaa tai lausua ja sitä tuli vielä jatkamaan yhteinen virsi (Wilhelms 1957, 192; Lempiäinen 1988, 360), mikä virsi on luterilaisen virsirunouden varhaisimpia. Agricolan suomentama ensimmäinen säkeistö kuuluu:

1. O puhdas Jumalan Karitza! Kuin ristin puusa piinattin, Meille sinä armos taritze, Waikkas silloin kowin pilkattin: Meidän syndim sinä kannoit, Ja elämän meille annoit, Armahda meidän päällem, O Jesu! (VKK 1804, nro 146.)

Arkkivirren veisaaja asetetaan heti alussa ”O Jumalan Karitza” -idiomilla muistamaan ehtoollisen sakramenttia, jonka ydin on rakkaus ja anteeksiantamus. Kristuksessa viipyen voi katsoa Jumalaan Isänä ja vahvistua Pyhässä Hengessä, mikä merkitsee hengellistä muutosta mielessä ja ymmärryksessä, tietämisessä ja uskossa: arkkivirren mukaan Pyhä Henki ”mielen wahwistaa, ymmärryksen uudistaa. // Oikein Sun tahtos tietämään Ja wahwast’ päälles uskomaan”. Ymmärrys ja tieto yhdistyvät uskoon. Rakastava sydän ja hereillä oleva omatunto on intuitiivisen tiedon tyyssija. Arkkivirren loppu tähdentää Jumalan kolmiyhteyttä ja ylistettävyyttä. Virsi päättyy kiitokseen ja ylistysvirren mukaisesti doksologiaan, Jumalaa ylistävään tunnustukseen: ”Ei ole niis sun wertaistas Kuin taiwas’ ja maas’ asuwat. // Sill’ Sinä kaikk’ hallitset Ja wäkewästi wallitset. // Sun suuren Nimes kunniaxi Ja ijäisexi muistoxi.”

Tämä ylistys vie taas toiseen vanhan virsikirjan virteen, ylistysvirteen nro 187 (vrt. VK 1987 nro 128), jonka pohjalla on keskiaikainen *Gloria in excelsis* -laulu, hetkirukouksissa ensin käyttöön otettu. Tämä kolminaisuusvirsi varioi messuun kuuluvia ja toisiinsa liittyviä *Gloriaa* ja *Laudamusta* (Väinölä 1995, 523; Kotila 2004, 190–192) ja ilmeisesti 1600-luvulta lähtien myös korvasi tätä kokonaisuutta (Tuppurainen 2001, 317). Toinen säkeistö kuuluu vuoden 1804 virsikirjassa seuraavasti:

2. Me ylistäm, kiitäm ja kunnioitzem, Rukoilem myös sinua rakas Isä, Kuin hallitzet taiwan ja maan ylitzen. Ja kaikkein mitä on niisiä; Kaikk kappalet ovat sinun kädesäs, Kaikk' wapisewat myös edesäs, Suuri on sinulla walda.

Arkkipvirren rakenteellinen ja idiomaattinen yhteys kristinuskon perusideoihin ja niitä kannattaviin rituaalisiin lauseisiin ja palveluskaavoihin, jotka juontavat aina ajalta ennen reformaatiota on ilmeinen. Virren taustalla on sekä keskiaikaisen messulaulun että reformaation varhaisten virsien aineksia. Virressä on viitteitä varhaiskristilliseen *Gloriaan*, *Laudamukseen*, ja *Agnus Deihin*, jotka Agricola sisällytti messukaavaansa. Virsi rakentuu olennaisesti näille vanhojen ylistys- ja kunnialaulujen ja niiden virsimuunnelmien lauselmille, mutta hyvin näkyvästi siinä korostetaan myös virren laulajan/kristityn omaa asennoitumista ja tahdon suuntaa: kuuliaisuutta, Kristuksen äänen kuunte-
lua, käskyjen pitämistä, elävän uskon tekoja, vakaata vaellusta. Oma kaipuu muuttuu Pyhän Hengen avulla vastaanottavaksi tilaksi, jossa virtaa uusi ymmärrys ja usko. Silti kunnian ja ylistyksen laulaminen on virren päällimmäinen kaikkea pyrkimystä kantava teema.

Virsi on vapahtaja- ja sydänkeskeinen ja yhdistää kolminaisuusajatuksen puhujan sydämen tilaan ja oman ymmärryksen kasvuun. Vahva sinä–minä ja sinä–me -suhde tuo opilliseen ajatteluun intiimin tunnon, subjektiivisemmän kuin kummassakaan esitellyssä taustavirressä. Pietististä painotusta voi paikantaa virren viipylyssä Jeesuksessa ja Jeesuksen/Jumalan sydämellä elämisessä sekä pyhityselämäksi tulkittavassa korostuksessa.

Virressä ilmaistaan kääntymystä, uskoa ja pyhitystä uutena hengellisyytenä käyttäen sellaisia käsitteitä kuin mieli, ymmärrys, usko, rakkaus, tieto, tahto, sekä kristillistä symboliikkaa: karitsa, sydän, haava, ylkä-morsian. Kuvasto on huomattavan lempeää. Kärsimyksen ja piinan kuvia ei virteen suoraan tuoda, vaikka ne ovatkin kuvien pohjalla. Ihmisen ja Jumalan kohtaaminen tapahtuu sydäimestä sydämeen Jeesuksen rakkauden ”pyhän haavan” sisässä. Akiander toteaa Margaretan muistuttaneen, että Jeesuksen haavoissa on lepo ja rauha kaikkea rauhattomuutta vastaan (Akiander 1863, 6). Kristus-mystiikkaan virressä voisi viedä ehkä ylkä-morsian -hääallegorian tuominen kristityn ja Kristuksen suhteen kuvaajaksi ja voimakaskuvainen fysiologinen ilmaisu: ”Nähdä wiel Isän sydäntä Sun pyhän haawas sisältä”. Siinäkin on kyse näkemisestä, ei esimerkiksi haavan koskettamisesta tai suutelemisesta, jollaisia näkyjä ja tunteja hurmosherätyksissä ja keskiajan mystiikassa saattoi olla. Kristuksen haavassa nähdään Jumalan rakkaus, ”Isän sydän”. Sen sijaan virren lopun voimakas Pyhän Hengen ja kolminaisuusopin korostaminen ei edustane tavallisinta varhaisen kansanpietismin huomion suuntaa (Poisuo 2006). Virren puhujan asenne on pikemmin teologinen kuin hurmioitunut. Margareta Högmanin uskonkäsityksestä Alkiander totesi: ”Mitään opin erhe-
tystä hänellä ei ollut, eikä hän niitä kärsinyt.” (Akiander 1863, 6.)

Vaikka arkkivirsi on sanonnaltaan pelkistynyt, suorastaan jäyhä, ja jambis-rytmisessä 'vapaudessaan' protestanttisena virtenä hieman jo epävirsimäinen, se kantaa valtavaa uskon perinnettä, viitteitä klassiseen kristinuskoon ja sen messuperinteeseen, reformaation aikaan ja pietismiin. Uskontunnustuksellinen ja liturginen perusta liittää virren vahvasti kristilliseen identiteettiin.

Arkkivirsi – pietistinen kommentti

Matthias Akianderilla on kuvaus ystäväliikkeen näkyvistä hartauskäytännöistä, rukoushetkien kulusta, kokouksista ja kirkossa käynnistä. Ystäväliikkeessä pidettiin lyhyitä rukoushetkiä aamuin illoin ja pyhäisin keskipäivälläkin niin kotona kuin yhteen kokoonnuttaessa. Virsillä ja lauluilla oli niissä keskeinen sija. Akiander kuvaa rukoushetkeä:

Nämät rukoukset pidetään ulkomuistosta, itse valituilla ja omasta sydämen pohjasta lähtevillä sanoilla, eivätkä tavallisesti kestä jos noin 10 minuuttia eikä aina sitäkään. Pitkäin rukousten pitäjöitä moititaan ja sanotaan pitkiä yhteisiä rukouksia ikäviksi. Ne alotetaan tavallisesti jonkun virren loppu-värssyn ulkoa seisoalla ja kädet ristissä laulamisella, jonka loputtua laskeidaan maahan polvilleen, kasvot istuimia eli penkkiä vasten, jolloin joku vanhemmista rukoilee, josta jo on sovittu ennen laulamaan ruvettua, kuka rukoilee, jos nimittäin useampia rukouksen pitoon pystyviä saapuvilla on. Ensin omilla sanoillaan hetkisen rukoilua, lukee hän "Isä meidän", jonkun virren värssyn ja useimmin vielä jatkaa vähän omilla sanoilla, jonka perästä hän lukee Herran siunauksen ja joku toinen alottaa taas laulamaan jonkun tutun virren värssyn, niinikään polvillaan ollen. Viimeksi lukee sama rukouksen pitäjä jonkun virren värssyn, ja sitte vasta nousetaan ylös. – Näin tehdään kokouksissa ja niin tekee jokainen jumalinen perheenisäntä joka päivä huoneessansa kaiken perheensä saapuvilla ollessa. – Tämä tosin äkkinäisestä näyttää vähän seremonialliselta; vaan hartautta ja mieltä ylentävää ja nöyryyttävää on se samalla. Myös sanotaan tämän ulkonaisen tavan yllä pitävän sisällistäkin, jokahetkistä rukousta ja olevankin välttämätöntä tämän vuoksi /- -/. (Akiander 1863, 28.)

Rukoushetket olivat säännöllisiä, ne oli sidottu vuorokaudenaikaan ja niissä oli toistuva järjestys. Omaan rukoukseen liitettiin yhteiset kristilliset rukoukset sekä virsien säkeistöjä laulettuna ja luettuna. Rukoileminen oli monipuolisesti ihmisensä vaativa tapahtuma, jossa ihminen reflektoi "sydämen pohjasta" nousevilla sanoilla suhdettaan jumaluuteen. Siihen kuului sekä ainutlaatuisia, siinä hetkessä luotuja yksilöllisiä että muistinvaraisia yhteisiä osioita, laulua ja puheellista esitystä. Virsillä oli keskeinen sija. Rukoushetkissä sekä "laulettiin" että "luettiin värssyjä" ääneen rukoilemisen lomassa ja rukoushetki päättyi jonkin "värssyn" lukemiseen. Miksi virren värssyjä luettiin? Tarkoittaako "värssyjen lukeminen" jonkinlaista resitoivaa lukemista, lukunuottia, puhe-laulua, ei käy kuvauksesta ilmi, mutta kun se tapahtui saman rukoushetkeä johtavan henkilön ("rukouksen pitäjän") toimesta, tuttujen rukousten ääneen lausumisen ja palvelun lomassa ja päätteeksi, voi olettaa, että siihen helposti tuli puhelaulun sävyä, joka toi pyhän läsnäolevaksi ehkä helpommin kuin tavallinen puhe. Samalla tavoin Luther

näki lektionuotin turvaavan Sanan objektiivisuutta (ks. Wilhelms 1957, 102). Rukousten pitäminen ”ulkomuistosta” ja omin sanoin ja värssyn laulaminen ”ulkoa” viitanee, että virsikirjan lukeminen kirjaimellisessa mielessä ei ole ollut kyseessä. Rukoushetkessä ”luetaan” niin Isä meidän, Herran siunaus kuin värssyjä. Voisiko ystäväliikkeen hartaushetkikuvauksesta ja ”O Jumalan Karitza” -virren viitteistä vanhoihin messukaa- van hymneihin ja säkeistörakenteesta saada tukea ajatukseen, että virren esittämistapa saattoi varioida laulun, laulaen puhumisen ja puheen välillä tai olla vaihtelevaisesti läpi laulettu?

Varsinkin luterilaisen kirkon alkuvuosisatoina, kun varhainen kristillinen yhteinen veisuu ja vuorolaulu elpyi ja uudistui, laulamisen ja lukemisen raja oli liukuva. Agricolan *Psaltarin* psalmilauluohjeessa toivotaan palveluskäytännön jatkuvan entiseen tapaan psalmeja ja lukukappaleita eli ”läksyjä” ”lukien”. Käsite ”lukeminen” viittaa tässä puhelauluun: ”Nin caxi ja caxi Wersuns [värssynsä] woroin [vuoroin] / lukacan papit/ quin on Chorin [kuoron] Tapa ollut/ ia oleman pite/.” (Pajamo & Tuppurainen 2004, 51–53.) Agnus Dei voitiin Agricolan messussa lausua tai laulaa, uskontunnustuksen esittämisessä oli ja on valinnanvaraa (Wilhelms 1957, 111, 117, 192.) Pappi saattoi laulaa messun osia, rukouksia, epistolaa, evankeliumia, uskontunnustusta, mikä tapa oli käytössä 1800-luvun jälkipuolelle. Liturginen laulu oli alistettu palvelemaan tekstiä. Sen ei pidäkään vetää huomiota itseensä, olla jotain taiteellista esitystä, vaan antaa ”Sanan” päästä oikeuksiinsa laulamalla puhuen. (Ks. Wilhelms 1957, 102; Pajamo & Tuppurainen 2004, 51–59.)

Säännöllistämällä hartaudenharjoituksen Margareta Högman elävöittää maalaiselämän arjessa ihmisen ja Jumalan suhteen ajattelun rukoushetkeksi ennen päivän töitä ja töitten jälkeen. Ystävien luoma hartauselämän järjestys, rituaali, antaa tilaa ihmisen ja Jumalan dialogin palautumiselle elämään tavalla, jossa on viitteitä hetkikalveluperinteeseen – kristillisten kirkkokuntien kunkin tavallaan noudattamaan (ks. Raittila 1989) – ja luostarikäytäntöihin. Hetkikalvelujen jokapäiväisyys luo arkeen liturgista jumalanpalvelustilaa ja tukee tärkeänä pidettyä ”jokaherkistä sydämen rukousta” (Akiander 1863, 9), rakkauden ja omantunnon herkkyyden sijaa elämän käytännössä, ja siten yhteisöllistä, diakonista asennetta.

”Margaretan arkkivirressä” on monia kansanpietistisiä piirteitä. Virren muodollinen yksinkertaisuus ja sisällön selkeys suuntaa kohti ”puhdasta” oppia. Rytminen ja sointuva säe sen enempää kuin metaforat eivät ole sen rakenteessa dominantteja (ks. Jakobson 1936/1979, 228). Säemuoto ei vie huomiota itse asiasta, kristinuskon sanomasta, joka esitetään rukous- ja ylistyspuheena jumaluudelle ja joka antaa ihmisen koko elämänsä tarkoituksen. Muutama tuttu vertauskuva, Kristuskaritsa-uhri ja ylkä-morsian -paraabeli sekä vanhempi-lapsi -vertaukset riittävät uskon sisällön kuvaajiksi. Ne vievät suoraan oppiin. Virsitekstin tendenssi on uskon sisältöä selkeästi

palveleva ja siinä mielessä rationaalinen. Tutkiessaan varhaisen böömiläis-hussilaisen reformaation virsitekstien poetiikkaa syntyaikansa yhteiskunnan ja runouden suhteena Roman Jakobson kiinnittää huomiota samantapaisesti hussilaisvirsiens pelkistävään ja ”mystisismiä” riisuvaan radikaaliin piirteeseen (ks. Jakobson 1936/1979, 226–229).

Sikäli kuin pelkistävät tekstipiirteet sovitetaan yleisemminkin omakohtaiseen uskoon ja opin haltuunottoon, arkkivirsitekstin tietty kömpelyys alkaa sävyttyä tietoiseksi pietistiseksi kommentiksi. Ystäväliike otti kantaa käytännöillään uskon kokemisen, omaehtoisen rukousten pidon ja lähimmäispalvelun puolesta. Liike arvosti kirkkoa. Samalla se ymmärsi oman yhteisönsä raamatullisesti hengellisenä seurakuntana ja yleisen pappeuden toimijana, jonka uskonharjoitus ja työ parhaimmillaan voisi uudistaa uskonnollista elämää. Paikallisen kirkkohistoriallisen muistitiedon mukaan esimerkiksi käytäntö käydä ehtoollisella useammin kuin kirkko edellytti jatkui Margareta Högmännin vaikutuspiirissä olleiden perinteessä pitkään (KKPY). Jos oletetaan, että ”O Jumalan Karitza” -virsi oli toistuva osa ystäväliikkeen hetkipalvelua, se saattoi saada uskoa ja sen tunnustusta kokoavaa merkitystä vastaavalla tavalla kuin mainituilla keskeisillä kristillisillä rukouksilla rukoushetkessä jo oli. Arkkivirsi kokosi evankeliumien sanoman ja linjasi osaltaan rukoushetken järjestystä ja uskon tietä. Jos virsi pelkisti ja kirkasti uskonytimen, niin sen esitysyhteys toi eläväksi jotain liturgisesta pyhydestä. Oliko virsi myös eräänlainen vastaus ja puolustus, puhtaan opin esitys ja seremonian tähdennys rukoukokousten tähden oikeustoimiin ryhtyneelle virkavallalle, emme tiedä. Vanhan arkkivirren tulkinta on tässä suurelta osin rakentunut hypoteesein, jotka pysyvät hypoteeseina, pikemminkin ruokkien virren kiehtovaa arvoitusta kuin ratkaisten sen.

Viitteet

¹ *Runo, laulu, virsi, veisu, viisu* ovat vanhoja kansan tuottaman runouden lajiniimiä, joita on käytetty laajasti ja spesifioimatta säemuotoisesta esityksestä. 1800-luvun keskivaiheilla laulu alkoi yhä enemmän merkitä loppusoinnollista säkeistörunoa ja virsi liittyä hengelliseen lauluun (ks. Laurila 1956, 50–51). Arkeille painetun kirjallisuuden käsitteenä meillä on tutkimuksessa käytetty sekä *arkkiveisua* että *arkkivirttä*, joskin ensin mainittu on suositumpi ja luontevampikin kun puhutaan ns. maallisista tai erittelemättä maallisista ja hengellisistä arkkilauluista. Pirjo-Liisa Niinimäki ehdottaa suomalaisten arkkiveisujen jaottelua neljään aika- ja tyylikauteen; 1600-luvun pappisveisut, 1700-luvun herätysveisut, 1700-luvun tanssi- ja leikkilaulut sekä 1600-luvulta 1800-luvulle julkaistut kertomalaulut (Niinimäki 2007, 68). Jaottelu kuvastaa suomalaisen arkkirunouden historiassa vahvaa uskonnon sijaa – ja tukee mielestäni arkkivirsi-käsitteen käyttöä hengelliseen arkkiveisuun tai -lauluun viittaavassa merkityksessä.

² Ensimmäiset luterilaiset virret painettiin Saksassa erillisinä arkkeina, arkkivirsinä 1500-luvun alussa (Pajamo & Tuppurainen 2004, 74).

³ On olemassa myös vastaava julkaisu s.a. ja s.l., joka on saanut painoluvan 1831.

⁴ Tekijyydeltään arkkiveisut jäävät usein hämäriksi. Jos tekijänimiä mainitaan, ne ovat

saattaneet helposti sekoittua kääntäjään, julkaisijaan, kustantajaan tai muihin runoilijoihin, jopa virren jäljentäjään. (Hultin 1929a, X–XII.) Hengelliselle arkiveisulle osoitettiin useimmiten jonkin tutun virren sävelmä, jonka mukaan sitä ehdotettiin laulettavan (Tuppurainen 2001, 9).

⁵ Kaisa Juhantytären virrestä vuodelta 1831, ks. Makkonen 2006. – Tämän artikkelini taustalla on kirjani *Margareta Högman. Ystäväliike ja arkkivirsi* (2006), jonka kontekstualisoivaa näkökulmaa keskitän ja jatkan arkkivirren osalta.

⁶ Suhteesta Renqvistiin ja Ruotsalaiseen tarkemmin, ks. Hökkä 2006.

⁷ Diakonialiike ja -koulutus aloitettiin Saksassa 1830-luvulla, meillä vuosikymmeniä myöhemmin (ks. Malmgart 2007, 40).

⁸ Mikkelin tienoon herätyksen tietojen kerääjä ja kuvaaja Antti Manninen (1831–1866) toimi tähän aikaan Kuopion pitäjään perustetun valtion maanviljelyskoulun johtajana. Hänen julkaisemansa teokset *Taito ja toimi* (1856), *Lyhykäinen maanviljelysoppi* (1858), *Pikku suoviljelijä* (1858), *Mietteitä katovuosista Suomessa* (1860) ovat suomalaisen maatalouskirjallisuuden ensimmäisiä. Hirvensalmen Antti Manninen (1824–1887) oli kansanvalistaja ja pitäjänsä hengenelämän keskushahmoja.

⁹ *Halullisten sieluin hengellisten laulujen* sävelmä (nro 86) poikkeaa *Suomen kansan sävelmiä I* -teoksessa löytyvistä neljästä erilaisesta toisinnosta (170a–d). Renqvistiläisten piirissä Sortavalan tienoilla virttä on laulettu 1920-luvulla sävelmällä, joka poikkeaa kaikista edellä mainituista. Renqvistin tiedetään tuoneen Karjalaan (1836–) Lounais-Suomen hengellisiä lauluja siinä muodossa kuin oli ne nuoruudessaan oppinut. Vuosien myötä sävelmät muuttuivat. (Krohn 1898, IV–V; Pajamo 1985, 5, 30–31).

¹⁰ Ks. esim. Laurila 1956, 113–114, 182–185; Niinimäki 2007, 18–19.

¹¹ Siteeraan vanhan virsikirjan virsiä vuoden 1804 painoksen muodossa, joka on ajallisesti ja ortografisesti läheisempi tekstikonteksti käsiteltävälle arkkivirrelle kuin virsikirjan ensimmäinen painos.

¹² Sävelmien nuotit, *Suomen kansan sävelmiä I 1898*, 601, 225; Hökkä 2006, 92.

¹³ Laulu on käännetty suomeksi saksalaisen papin Johann Arndtin teoksessa *Paradisin Yrtti-Tarha* (1732) ja julkaistu Arndtin laulujen vihkosessa Turussa 1735 ja Oulussa 1828 otsikkonaan ”Lohdutus-Rukous Kowasa Sairaudesta ja Kuoleman Hädäsä”. Saksankielinen alkuteksti ”ICH bitte dich, HErr JEsu Christ” on riimitetty rukous ilman säkeistöjakoa. (Kurvinen 1982, 100–102.) Tässä on kiintoisaa myös viite Arndtiin, 1600-luvun pietistiin ja reformaattoriin, jonka *Totisesta Christillisyydestä* -teoksen ensimmäisen osan suomennoksen (1832) painokustannuksia myös ystäväliike oli avustamassa (ks. Akiander 1863, 39–40).

¹⁴ Anneli Asplundin kommentit artikkelin käsikirjoitukseen 2007.

¹⁵ Havaintojeni mukaan vuoden 1886 virsikirjasta lähtien Te Deum -hymniin pohjaava virsi kulkee virsikirjoissamme kiitos- ja ylistysvirsien osastossa. Vuoden 1938 virsikirjassa se löytyy ”erinäisien virsien” osiossa merkintänään ”gregoriaanisella pohjalla säv. kahdelle kuorolle, Ilmari Krohn”. Eino Wilhelms toteaa tosin 1957, että uskontunnustuksen luonteinen lännen kirkon suuri hymni Te Deum on jäänyt turhan sivuun Suomen kirkossa (Wilhelms 1957, 68)

Lähteet

Arkistot

COLL: Matthias Akianderin arkisto. Kansalliskirjasto. Helsinki. COLL. 6.4–6.6.

HTT: Heinolan tuomiokunnan tuomiokirjat. Hartolan käräjät 1842–1844. Kansallisarkisto. Helsinki.

KKPY: Kirkollisen kansanperinteen yleiskysely. Helsingin yliopiston Suomen kirkkohistorian laitos. Kansanrunousarkisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

SKHS: Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran kokoelma. Kansallisarkisto. Helsinki. SKHS 623:1, SKHS 623:2.

Lähteet

AKIANDER, MATTH 1863: *Historiska Upplysningar om Religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider VII.* Kejserliga Alexanders-Universitetet. Helsingfors.

ASPLUND, ANNELI 2006: Kirjallinen laulu. *Kansanmusiikki. Suomen musiikin historia.* Toim. Anneli Asplund, Pentti Hoppu, Heikki Laitinen, Timo Leisiö, Hannu Saha, Simo Westerholm. Helsinki: WSOY, 200–271.

ASPLUND, ANNELI 1994: *Balladeja ja arkkiveisuja. Suomalaisia kertomalauluja.* Helsinki: SKS.

BIBLIA 1821: *Biblia, Se on: Koko Pyhä Raamattu,* Suomexi; Alku-Raamattu in Hebrean ja Grekan jälkeen ojettu: Esipuhetten, Lukuin sisällepitoin, Yhtäpitävääisten Raamatun paikkain osotuxen, ja lisättyin Registerein kanssa. Turusa. Präntätty Biblia-Seuran Präntisä, Wuonna 1821.

FINNO, JAAKKO 1583/1988: *Jaakko Finnon Virsikirja. Näköispainos ensimmäisestä suomalaisesta virsikirjasta sekä uudelleen ladottu laitos alkuperäisestä tekstistä ja sitä täydentävistä käsikirjoituksista.* Toim. ja jälkisanan laatinut Pentti Lempiäinen. Helsinki: SKS.

HUHTALA, LIISI 1980: Suomen poika pellollansa. Arkkivirsien maaseutuinen maailman näkemys 1870–1900. *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 32.* Toim. Auli Viikari. Helsinki: SKS, 91–106.

HUHTALA, LIISI 1996: Arkkiveisu kirjallisuuden tutkimuksen näkökulmasta. – *Kirjahistoria. Johdatus vanhan kirjan tutkimukseen.* Toim. Tuija Laine. Helsinki: SKS, 237–251.

HULTIN, ARVID 1929: *Luettelo Helsingin yliopiston kirjaston arkkikirjallisuudesta I. Hengelliset arkkiveisut.* Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja XII:1. Helsinki.

HULTIN, ARVID 1929A: Johdanto. *Luettelo Helsingin yliopiston kirjaston arkkikirjallisuudesta I. Hengelliset arkkiveisut.* Toim. Arvid Hultin. Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja XII:1. Helsinki, V–XIV.

HÖKKÄ, TUULA 2006]: *Margareta Högman. Ystäväliike ja arkkivirsi.* (Tark. lisäpainos

2007). Helsinki: Studio Arkki.

JAKOBSON, ROMAN 1936/1979: Dichtung und Gesellschaft [am Beispiel der Hussitendichtung, 1936]. *Poetik. Ausgewählte Aufsätze 1921–1971*. Hg. Elmer Holenstein und Tarcisius Schelbert. suhrkamp taschenbuch wissenschaft 262. Suhrkamp, 220–232.

KOLEHMAINEN, TARU 2007: Virsikirjan suomennoshistoriaa. – *Suomennoskirjallisuuden historia I*. Toim. H.K. Riikonen, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki ja Outi Paloposki. Helsinki: SKS, 69–81.

KOTILA, HEIKKI 2004: *Liturgian lähteillä. Johdatus jumalanpalveluksen historiaan ja teologiaan*. 3. uudistettu p. Helsinki: Kirjapaja Oy.

KROHN, ILMARI 1898: Johdatus. – *Suomen kansan sävelmiä. Ensimmäinen jakso. Hengellisiä sävelmiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. 68 osa. Jyväskylässä: Jyväskylän kirjapainossa, I–VII.

KURVINEN, ONNI 1982: Halullisten sielujen hengelliset laulut. – *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 72/1982*. Toim. Hannu Mustakallio. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 90–133.

LAINEN, TUIJA 2005: Bibliografia Henrik Renqvistin kirjoittamista ja kääntämistä julkaisuista sekä hänestä kirjoitetuista tieteellisistä ja taiteellisista teoksista. *Henrik Renqvist julkaisijana ja kirjakauppiaina 1815–1866*. Toim. Tuija Laine ja Anna Perälä. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 198. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 190–259.

LAITINEN, HEIKKI 2003: *Matkoja musiikkiin 1800-luvun Suomessa*. Acta Universitatis Tamperensis 943. Tampere: Tampere University Press.

LAITINEN, HEIKKI 2006: *Toinen Wirsi. 1834*. [Kirjalliset kommentit O Jumalan Karitza -arkkivirteen 30.11.2006.]

LAURILA, VIHTORI 1956: *Suomen rahvaan runoniekat sääty-yhteiskunnan aikana. I osa. Yleiset näkökohdat*. Helsinki: SKS.

LEINO, PENTTI 1982: *Kieli, runo ja mitta. Suomen kielen metriikka*. Helsinki: SKS.

LEMPIÄINEN, PENTTI 1988: Ensimmäinen suomalainen virsikirja. – *Jaakko Finnon Virsikirja. Näköispainos ensimmäisestä suomalaisesta virsikirjasta sekä uudelleen ladottu laitos alkuperäisestä tekstistä ja sitä täydentävistä käsikirjoituksista*. Toim. ja jälkisanan laatinut Pentti Lempiäinen. Helsinki: SKS, 358–387.

MAKKONEN, ANNA 2006: ”Waimot ne laulelit kiitosta pauhelit”. Kaisa Juhantytären virsi, 1831. – *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin*. Toim. Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö ja Toni Suutari. Helsinki: SKS, 415–421.

MALMGART, LISELOTTE 2007: Diakonissens historie – legitimering af en kvindelig livsform. Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning. *NIKK magasin* nr.1/2007, Oslo, 40–43.

NIINIMÄKI, PIRJO-LIISA 2007: *Saa veisata omalla pulskalla nuotillansa – riimillisen laulun varhaisvaiheet suomalaisissa arkkiveisuissa 1643–1809*. Suomen Etnomusikologisen

Seuran julkaisuja 14. Tampere: Tampereen yliopistopaino.

O JUMALAN KARITZA (TOINEN WIRSI) 1834: *Kaxi Uutta Hengellistä Wirttä. Ensimmäinen Wirsi. Radollisten Ilosta HERrasa. Toinen Wirsi.* Borgosa 1834. Prändätty Christ. Ludv. Hjeltin tykönä. [HYK Arkkiveisut. Pääsarja 1832–1838. 1-56. Rv. 5841.]

PAJAMO, REIJO 1985: *Henrik Renqvistin Hengellisiä sävelmiä.* Toim. Reijo Pajamo. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö.

PAJAMO, REIJO & ERKKI TUPPURAINEN 2004: *Kirkkomusiikki. Suomen musiikin historia.* Helsinki: WSOY.

PERÄLÄ, ANNA 2005: Virret ja hengelliset laulut. *Henrik Renqvist julkaisijana ja kirja-kauppi meta 1815–1866.* Toim. Tuija Laine ja Anna Perälä. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 198. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 105–148.

POISUO, PIRKKO 2006: *Suulliset kommentit O Jumalan Karitza -arkkivirteen.*

RAITTI LA, ANNA-MAIJA 1989: *Rukouksen kirja suomalaisen rukouselämän perinteestä luterilaisessa, katolisessa ja ortodoksisessa kirkossa.* Toim. Anna-Maija Raittila. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY.

SUOMEN KANSAN SÄVELMIÄ I 1898: *Suomen kansan sävelmiä. Ensimmäinen jakso. Hengellisiä sävelmiä.* [Toim. Ilmari Krohn.] Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. 68 osa. Jyväskylässä: Jyväskylän kirjapainossa.

TUPPURAINEN, ERKKI 2001: Alkusana. Jälkisana. – *Yksi Tarpelinen Nuotti-Kirja. Vuoden 1702 painettu virsisävelmistö. Näköispainos ja kriittinen editio.* Toim. Erkki Tuppurainen. Helsinki: SKS, 9–10, 307–365.

WILCOX, THOMAS 1980: *Kallis hunajan pisara Kristus-Kalliosta eli newon sana kaikille pyhille ja syntisille.* (A Choice Drop of Honey from the Rock Christ: or, A Word of Advice to all Saints and Sinners, Anno 1787.) Suom. Ilona Kares. 9. p. Lapua: Herättäjä-Yhdistys.

WILHELMS, EINO 1957: *Päiväjumalanpalvelus, sen osat ja niiden merkitys historiallisen kehityksen valossa.* Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.

VVK 1804: [Vuoden 1701 nk. vanhan virsikirjan vuoden 1804 painos] *Uusi Suomenkielinen Wirsi-Kirja*, Niiden Kappalden kanssa, Jotka siihen tulewat; Kuningallisen Majetin Armollisesta Käskystä Kolmen Consistoriumin suostumisella tarpellisesti paattu: Niin myös Sen MDCXCV. ylitze katzotun Ruotzin Kielisen Wirsi-Kirjan jälkeen jalosti enätty: Kuningallisen Majestetin Armoll. Suostumisella. Turusa, Prändätty Johan Christopher Frenckellin tykönä, Frenckellin Kirjan-Präntisä, Wuonna 1804.

VÄINÖLÄ, TAUNO 1995: Johdanto. Selityksiä ja viitteitä. – *Vuoden 1701 suomalainen virsikirja.* Toim. sekä johdannon ja selitykset laatinut Tauno Väinölä. Helsinki: Kirjaneliö, 5-18, 514–537.

YKSI TARPELINEN NUOTTI-KIRJA 1702/2001: *Yksi Tarpelinen Nuotti-Kirja. Vuoden 1702 painettu virsisävelmistö. Näköispainos ja kriittinen editio.* Toim. Erkki Tuppurainen. Helsinki: SKS.